

Lundskonsthall

Preface

Artists' books is an art form practised by many artists. We are now exhibiting a substantial collection of works by over 100 artists, a handful of whom have contributed completely new works. They are Leontine Arvidsson, Nina Canell & Robin Watkins, Ditte Ejlerskov, Sven-Åke Johansson, Marie Raffn, Cia Rinne, Trine Struwe, Sara Wallgren and Richard Årlin. The exhibition also includes historical material that stretches back to the period after World War II, when the world seriously began to regard the art of bookmaking as an artistic form of expression.

An artist's book can appear in many guises but its key characteristic is that it has been compiled by an artist and is often completely hand made. The edition is limited and there may only be a single unique copy. An artist's book is more than just a book with illustrations by an artist; the entire product is a cohesive work of art.

I would like to extend a warm thank-you to all the participating artists and to curator Thomas

Millroth, who has shared his detailed knowledge of the subject. Millroth is currently working on a book about artists' books in Sweden for Ellerströms publishing. It has been a great pleasure to work with you all. The exhibition coincides with the 250th anniversary of the Swedish Press Act that guaranteed freedom of the press. In view of this we would also like to draw attention to our small book room of literature relating to the gallery's exhibitions, both historically and possible future ones.

Åsa Nacking
Director, Lunds konsthall

Deltagande konstnärer: Mette Aarre | Lene Adler Petersen | Bengt Adlers | Leontine Arvidsson | Mats B | Vilhelm Bjerke-Petersen | Robin Blom | Håkan Blomkvist | Bo Cavefors förlag (Bo Cavefors) | Annelise Bock | Nadja Bournonville | Nina Canell | Inger Christensen | Andrea Creutz | Kajsa Dahlberg | Sven Dalsgård | Nanna Debois Buhl | Drakabygget (Jørgen Nash m.fl.) | Axel Ebbe | Gerhild Ebel | Ed. Sellem (Jean Sellem) | Ditte Ejlerskov | Celie Eklund | Lars Embäck | Elke Erb | Leif Eriksson | Linnéa Eriksson | Karolina Erlingsson | Fabrik (Sara Gunn, Jenny Rosengren) | Maria Finn | Johan Furåker | Gestus (Meng & Hald) | Sara Gunn | Owe Gustafsson | Karin Hald | Christel Hanson | Maj Hasager | Helhesten Forlag | Jens Henricson | CO Hultén | Hyena (Celie Eklund, Ella Tillema, Emma Tryti, Robin Blom) | Anna Högberg | Image Förlag (CO Hultén) | Gabriella Ioannides | Johansson | Sven-Åke Johansson | Asger Jorn | Helena Jureén | Kalejdoskop (Nordgren) | Per Kirkeby | Mathias Kristersson | Tom Krøjer | Kvinder på Værtshus | Eric Lennarth | Axel Lieber | Jeannette Lindstedt | Jonas Liveröd | Bertil Lundberg | Annika Lundgren | Carl Magnus | Martin Bryder | Lena Mattsson | John Melin | Cecilie Meng | Harry Moberg | Sirous Namazi | Jørgen Nash | Annelie Nilsson | Anna Nordquist Andersson | Thord Norman | Officin (Louise Hold Sidenius) | Vera Ohlsson | Papi (Woodpecker Projects) | Carl Henning Pedersen | Gert Petersson | Gunnel Pettersson | Pist Protta (Jesper Fabricius) | Lea Porsager | Publikation () (Annelie Nilsson, Susann Rönnertz) | Marie Raffn | Leo Reis | Torsten Ridell | Cia Rinne | Jenny Rosengren | Susann Rönnertz | Katya Sander | Marika Seidler | Vassil Simittchiev | Wolfgang Smy | Hardy Strid | Trine Struwe Hansen | Lisa Strömbeck | David Svensson | Johan Svensson | Lasse Söderberg | Magnus Thierfelder | Ida Thunström | Ella Tillema | Ulf Trotzig | Emma Tryti | Fredrik Vørslev | Sara Wallgren | Uwe Warnke | Robin Watkins | Wedgepress & Cheese (Leif Eriksson) | Lars Vilks | Mette Winckelman | Gro Vive (Richard Winther) | Rut Wolf Rehfeldt | Woodpecker Projects (Ditte Ejlerskov, Jens Henricson, Jerker Knappe) | Richard Årlin | Anders Österlin

Artists' Books

The Malmö Region –

Copenhagen – Berlin

This is not an artist's book. It is an art catalogue intended to convey text and art reproductions. What, then, are artists' books? Of course there are different types of books made by artists. Best known are the signed luxury graphic editions published by major galleries. We are not speaking about those here.

Yet many artists' books are both numbered and signed – sometimes they are only published in a single copy?!

It is difficult to draw boundaries.

In addition to Anne Moeglin-Delcroix's *Esthetique du livre d'artiste* (2011), Johanna Drucker has written the basic work, *The Century of Artists' Books* (1995). She regards artists' books as the quintessence of 20th-century modern art. Firstly, they

did not exist before then, even though there were forerunners, such as by William Blake. Secondly, this is a totally new hybrid form of art that includes a range of different representational forms. Artist Dick Higgins was thinking along the same lines in his article "Intermedia" in *foew&ombwhnw* (Something Else Press, 1969).

Of all the new representational methods that entered the art world, artists' books were the only one with the capacity to include such widely differing forms of expression as text, drawing, poetry, prose, painting, performance, sculpture, photographs, musical scores, transcriptions, instructions, music, collages, documentation and more.

Given this, is it really correct to state that an art catalogue cannot be an artist's book? CO Hultén transformed *Skånsk avantgardekonst* (Scanian avant-garde art) into a collective artists' book in 1949. Eric Lennarth used the Galerie Colibri catalogue of 1956 as an empty playing field for minimalist modules. And when Hardy Strid exhibited in 1962 at Gallery 5 Sekler in Stockholm, it was the catalogue, in which not a word was true, that was the art work. In the same spirit, in 1998 a group of artists linked to *Kvinder på Værtshus* (Women in the pub) in Copenhagen, LAB, presented themselves in *Presenting LAB* with invented projects and biographies. It is not necessary to be this drastic. Sirous Namazi's *Twelve Thirty* for Galleri Nordenhake in Stockholm in 2014 is a narrative about the reconstruction from memory of his childhood home in fragments.

There is a significant difference between an artist who presents his/her production in book form and a book created by an artist. In the former case the book is secondary; in the latter it is the essence, that is, an artist's book.

It's all about the book – *the codex*. And then we end up back to the beginning of the art of book printing and the work of the printer's foreman, that is, that the entire book including the typefaces is made and designed in order to create a unique printed multiple in which the images and text are in their own way both the same thing: the result of a painstaking graphic printing process. Accordingly, right from the start there exist a range of parameters for the artist/printer's foreman – and the artist – to relate to: the binders, pages, pagination, typefaces, not to mention all the other aspects of the book such as the index, binding, colophon and footnotes.

Nowadays one aspect is becoming more and more obvious: an aspect of wild growth, a movement out into the surrounding space. It was no coincidence that Den Frie in Copenhagen in the spring of 2016 entitled an exhibition *Kunstnerbøger Vildt Voksende* (The wild growth of artists' books). Artists' books are often claiming space. For this reason, some of the participating artists in Lunds konsthall have been invited to step completely out from the covers and into the exhibition hall. Leontine Arvidsson's sculptures of bent reinforcing bars hang together with the strikethroughs in her book *Kontroll* (Control) of 2014. Nina Canell and Robin Watkins' book with cut electrical cables naturally has its own sound art, electrical currents, but instead they have chosen the buzzing sound of midges. Marie Raffn builds on series and systems, both of which generate books and sketched patterns, as well as graphic musical scores/audio works. Trine Struwe Hansen allows the books' colour pages, which are bleeding water, to continue up onto the walls. Cia Rinne hangs up sheets from a new series of typewriter works, *L'usage du mot* (The use of the word). Sara Wallgren allows language to glide

over into language, character into character, which produce their own movements in her works; now the drawing has been transferred to intarsia. Artists' books demand space. Make space.

This trend is not dramatically different from the very first books, intended to be read aloud or interpreted musically, when they were not serving as book objects/sculptures in worldly living rooms and in churches. The book's space was larger than the physical limitations of its covers.

Richard Årlin has pondered on this history. He creates his own typefaces and papers in a way that links back to the late 15th century. They are sensitive interpretations of their predecessors, a kind of appropriation, which is, of course, quite common in the art world. Årlin trained at the Forum graphics school in Malmö, which was headed by Bertil Lundberg, whose entire artistic career as a groundbreaking graphic artist and book creator began with his employment as a zincographer at the daily newspaper Skånska Dagbladet. There the link between image, text, printing, technique and art is completely obvious – and Lundberg has passed it on.

Unusual forms of expression rub shoulders in artists' books. This is not surprising, as one of Årlin's sources of inspiration was the Skåne sculptor Axel Ebbe, who is scarcely among those people we think of in these contexts, but his beautifully designed Bibelsk historie (Biblical history) of 1949 written in the Skåne dialect is undeniably an act of love for the older art of bookmaking and is an autonomous artist's book, if one outside all the currents of time.

Given the genealogy of the book, there is a strong link with graphics and graphic studios. Ulf Trotzig's folded book together with the Danish poet Inger Christensen and the German letter and word artist Gerhild Ebel's Seven people were

all made in 1998 at the graphic studio in Brösarp. That was led by Vera Ohlsson, who is now based at Konstnärernas Kollektivverkstad in Malmö. There the graphics department is an important place for artists' books that are produced more like graphic art, for example by Ohlsson herself, Jeannette Lindstedt, Gert Petersson and Christel Hansson, all of whom are former students of Bertil Lundberg. And, having mentioned Lundberg, I must also mention the poet Lasse Söderberg, who often illustrated him with poems in beautifully designed books. Söderberg, with his many joint projects with visual artists, has played an important role in the development of the artist's book in Malmö.

Årlin has thus appropriated the bookmaking art of the 15th century. Appropriation can appear in many different ways. Bengt Adlers has his own cutting technique, which he employs for example to work with TS Eliot in *The hits of T.S. Eliot – featuring The Waste Land* (Wedgepress & Cheese, 1980).

Mathias Kristersson worked with Cavefors' 1966 Swedish edition of Roland Barthes' *Le degré zéro de l'écriture / Writing Degree Zero* in 2005 by erasing everything that was underlined in a library copy of the book. Kajsa Dahlberg also worked with library copies when in 2006 she compiled in one volume the underlined passages from a large number of copies of Virginia Woolf's *A Room of One's Own*.

Let us return to the first question: what are artists' books?

The magazine *Kalejdoskop* first introduced them in Sweden with the pamphlet *Konstnärsböcker* (Artists' books) in 1980. Editor Sune Nordgren and the expert Mats B. preferred to be generous:

“Some artists’ books are unique objects: sculptures that look like large books, books to stand on or sit in, two opened hands to read in or a massively closed, unreadable form. Some have been published in very small editions: exclusive objects that are more or less handmade or graphical . . . Some are like catalogues: they complement and extend the visual artists’ prevailing form of performance . . . Some resemble other books: they are a way to disseminate an artistic message on the terms of the traditional book market....”

A bit further in the pamphlet, the American poet and book artist Richard Kostelanetz writes:

“One important distinction differs experiential books from conventional books. In conventional books, syntactically well-known sentences are set in rectangular blocks of uniform type (that resemble soldiers on a battlefield) and these are then ‘designed’ so that they become pages that resemble each other (and pages we have seen). An experiential book tries by definition to achieve something else with syntax, format, pages, covers, size, form, sequence, structure, binding – with all or some of these constituent parts so that they at best reflect each individual book’s needs and implications.”

In a way, artists’ books are art history and the art scene seen from below. And, since art history is created by contemporary criticism, museums, collectors and research based on agreements and traditional selection criteria, artists’ books have remained fairly invisible. Perhaps above all because they have been objects that are difficult to capitalise, ones whose price as a commodity is unimportant. One good example is Ella Tillema’s annual small manifesto, which she began to publish at the Malmö Art Academy in 2009. With their simple printouts and finely honed contents these manifestos embody the soul of the artist’s book.

Attention has been drawn to the invisibility of artists' books in Swedish art history by artist Leif Eriksson in two groundbreaking contributions in 1976, the founding of the publishing house Wedgepress & Cheese and the Swedish Archive of Artists' Books. Via the artist Torsten Ridell in Paris, Eriksson had come into contact with the French book scene, especially the concrete, the serial, which was as if it had been created for art in book form. Eriksson began to map out the history of Swedish artists' books. The result, among other things, was *Konst i bokform* (Art in book form) for the Röhsska Museum in Gothenburg in 1998.

The archive is a variation on the book. When CoBrA published *Les artistes libres* in 1950 the very name was already a manifesto and the beginning of an archive. Annelie Nilsson and Susann Rönnertz created a significant archive of the artists in the Malmö area with Publikation () between 2003 and 2005. Ditte Ejlerskov creates archives around her themes. Her *The Minaj book* (Woodpecker Projects 2015) is a documentation of the archive about the popular artist. And, in fact, Jens Henricson's *Floriography*, which consists of 25 glass slides of plant samples based on a cryptic system of how humans communicate with plants, is also an archive. An archive complicates because its openness avoids ready-made answers. And, like a book, it gives a perspective from below.

Art history from below? Gilles Deleuze and Félix Guattari's idea – with help from Franz Kafka – of “something other than a literature by the masters” is eminently applicable to artists' books. The artists who devote themselves to this find their own spot and – to continue using Deleuze, Guattari and Kafka – they dig their own hole, create their own den. The result is segments in art that follow on from other segments or give birth to new ones. Like fine entangled roots, artistic forms of expression arise that are intertwined without anyone really exerting an influence.

It then becomes difficult to draw national boundaries. It is impossible to speak of the Malmö region without including Copenhagen, and the Swedish artists working in Berlin are linked to a far more extensive root system, which reaches into the former East Germany's lively opposition scene. And now we are speaking about the book's space in a broader perspective: artistic, political, social.

The Copenhagen region turned out to have a range of prerequisites, not least artistic openness and eagerness to experiment, and one of the starting points of the artist's book occurred here. As early as autumn 1945 the first wave of artistic multiples in book form began. It continued in the CoBrA movement and Asger Jorn's book production.

Of course individual examples of artists' books existed before this. In Copenhagen Vilhelm Bjerke-Petersen made an isolated attempt back in 1935 with *Mindernes virksomhed* (The activity of memories). If nothing else, it shows that the idea of the book as a separate stage for artists existed among the circle of young Danish artists in the association *Linien* (the Line), with whom CO Hultén from Malmö associated. In 1937 the friends saw the exhibition *Efter-Expressionisme Abstrakt Kunst Neoplasticisme Surrealisme* (Post-Expressionism Abstract Art Neoplasticism Surrealism) at *Den Frie Udstillings Bygning* in Copenhagen. As well as then-unknown Danes such as Asger Jørgensen (later Jorn), the participants were Kandinsky, Paul Klee, Max Ernst, Yves Tanguy, Sophie Täuber-Arp, Piet Mondrian, Hans Arp and Joan Miró. In this narrative about the book, the encounter with number 274 in the catalogue, Max Ernst's *Histoire Naturelle* (Natural history) was decisive, a portfolio book containing reproductions of frottage. Here the artists saw a way to disseminate their pictures, create their own stage. During the Occupation, Hultén continued

to travel across the Sound to Copenhagen: "Sometimes it was every week. They couldn't come over to me of course but I went there and visited them. The controls and inspections were incredibly strict. But I liked going over, because we had many discussions about printed materials and various techniques, and I knew about these through my work [at the Swedish packaging industry Åkerlund & Rausing – author's note]. In Copenhagen together with Asger, Carl Henning Pedersen and all the others in the group around Helhesten I felt needed. I belonged to a group that was interested in printed materials. They respected my knowledge...." Helhesten was conventionally set up but its material was leading edge. In the article "Salighed og Mystik" (Objectivity and mystery) by Egill Jacobsen, the editorial department included a photograph of two girls writing graffiti in chalk on a brick wall! Hultén told me that this particular image was a symbol of the artistic striving for freedom, which resulted in the artists' books. The girls are also writing graffiti on the cover of this catalogue.

As soon as the Occupation was over, Helhesten Forlag published two books: Asger Jørgensen (Jorn) and Jørgen Nash's *Salvi Dylvo* and Carl Henning Pedersen's *Drømmedigte* (Dreamt poems). In 1947 Hultén followed with *Drömmar ur bladens hander* (Dreams from the sheets' hands) at the newly founded Image publishing house. In 1949 it was the turn of Richard Winther under the alias Gro Vive with *Den nøgenfrøede* (The naked seed/gymnosperm) and Hultén with the collective *Skånsk avantgardekonst*. In 1950 came Sven Dalsgård's *Det blå rum* (The blue room) and CoBrA published its series of small artist's pamphlets, *Les artistes libres*. After CoBrA collapsed, Asger Jorn continued to publish notable artists' books together with Guy Debord.

Here began artists' books.

The Danish thread runs clearly through history, with Situationism and Drakabygget from the beginning of the 1960s (Asger Jorn, Jørgen Nash, Hardy Strid, Mette Aarre and others) and Eks-skolen (Per Kirkeby and others), and Lene Adler Petersen in the 1970s up to today's Copenhagen with its many stages for artists' books. Officin is both a publisher and a printer; the Den Frie exhibition hall has a book room, and at the Royal Library Thomas Hvid Kroman is a specialist in artists' books. Together with Officin's Louise Hold Sidenius and others he is a co-author of *Danske kunstnerbøger* (Danish artists' books, 2013).

There thus exists a large space for artists' books today and it is no coincidence that many students Malmö Art Academy are among the most interesting creators of artists' books.

The other space I have chosen is Berlin with its important meeting places such as the now defunct Gelbe Musik and the gallerist and publisher Barbara Wien. Here, not least, exist undercurrents from the 1980s' *Künstlerbücher* (artists' books) in East Germany. In 1982 Uwe Warnke founded one of the many hand-produced magazines that comprised a free stage in the country, *entwerter/oder*. Most of the artists' books that were produced were collective. Authors, musicians and poets joined forces in unusual total works of art. Given their limited financial means, their desire to experiment grew and ever more highly individual books were created. This was truly a case of "the wild growth of artists' books" – publications that insistently demanded to emerge into the mental, artistic and social space.

This was another kind of stage, more collage focused, than the Swedish or Danish ones, although the books are still somewhat reminiscent of CoBrA or the Situationists in their violent expressionism,

desire for self-expression, and unrestrained combination of text, image, music. Some bearers of this expression that have subsequently continued on in today's Berlin, were the serial or concrete poem and the use of found poetry – that is, texts, images, patterns and other finds that are elevated into art. Fundamentally, of course, there existed a linguistic scrutiny in a country where the powers-that-be had laid claim to the choice of words and the official forms of expression.

With regard to found poetry, we encounter the same arrangement from Sven-Åke Johansson, who used the business sections of the telephone directory – the yellow pages – as performative pieces of music during the under 1980s; when he also nominated as a book edition a block of East German blank forms used to report restaurant guests who had snuck away without paying the bill. And I include Axel Lieber's little catalogue for Berliner Kunstverein in 1991 in the category of found art. This typical East German notebook is filled with taped-in pictures and texts. It is basically not very different from the preceding years' artists' books in East Germany.

And of course we can describe Nina Canell and Robin Watkins' beautiful cable book from 2014 as a recent example of found poetry.

If we speak of the serial and concrete poetry in East Germany's flora of hand-made books and magazines, it is easy to find a continuation today. Not least, Cia Rinne. The objection, of course, is that she is very much an international artist. But also in East Germany the concrete poets drew a horizon that stretched from the Soviet samizdat to Ernst Jandl. In East Germany they spoke of das Wortbild – the word image – a critical scrutiny of language. In a well-known poem from the 1980s Uwe Warnke pared down the signal word "International" to "Intern". Language was a shell to be pulled off layer by layer in

order to find new connections or associations. In her linguistic pictures, in which the typewriter also plays a role, Rinne has continued a multi-lingual theme, as an equally critical, poetic and humorous international discussion about language and what it does with us.

Finally, some footnotes. Artists' books are the art of footnotes, seldom of headings. But the footnote is nevertheless a sharp tool. Canell and Watkins use it in their cable book. Just like Nanna Debois Buhl in *Atlas of Anatomy*, in which body parts are equipped with a series of footnotes both poetic and descriptive. Thus is the book expanded.

The classic example in this context is, of course, Sture Johannesson in *S.K.O.* (Cavefors 1975), in which the footnotes to a series of oeuvres are comprised of the artists' respective footwear. And the question is whether the book that accompanied his exhibition in 2004 at Lunds Konsthall, *Pot.Not pot.*, should not be perceived as a post facto clarification of his performance. A sharply honed footnote.

A note – an aside – adds a particular artistic weight. For Lund Konsthall's catalogue *Le Merveilleux Moderne* (The marvellous modern) in 1965, John Melin and Anders Österlin created a cover from a flexi disc using Melin's cutting scissors; a commentary on the records from Henri Chopin's magazine *OU*, which was exhibited together with a number of books.¹ The cover's audio work thereby represents a very early exhibition of artists' books. It is no coincidence that this exhibition is being held at Lunds Konsthall.

Thomas Millroth
Art historian, critic, writer

Notes

1. Lasse Söderberg and Gianni Bertini's *After Ikaros* (After Icaros, 1963) was one of the books displayed in the exhibition's dedicated book section.

**Konstnärsgjorda
böcker**

Artists' Books

1 oktober –
27 november
2016

**Kurator
Curator**
Thomas Millroth

Text
Åsa Nacking
Thomas Millroth

**Översättning
Translation**
Fenela Childs

**Formgivning
Design**
Emil Nilsson

ISBN
978-91-88353-02-3

Lunds konsthall
Mårtenstorget 3
SE-223 51 Lund
Sweden
www.lundskonsthall.se

Konstnärsgjorda böcker

Artists' Books

Lundskonsthall

Förord

Konstnärsgjorda böcker, konst i bokform, eller den så ofta använda engelska benämningen *artists' books* är en konstform som många konstnärer ägnar sig åt. Vi visar nu en gedigen samling på ett hundratal konstnärer, varav en handfull bidragit med helt nyproducerade verk. De är Leontine Arvidsson, Nina Canell & Robin Watkins, Ditte Ejlerskov, Sven-Åke Johansson, Marie Raffn, Cia Rinne, Trine Struwe, Sara Wallgren och Richard Årlin. Utställningen omfattar även ett historiskt material som sträcker sig tillbaka till efterkrigstiden då man på allvar började betrakta bokkonst som en konstnärlig uttrycksform.

Den konstnärsgjorda boken kan se ut på många vis, men utmärkande är att den färdigställts av en konstnär och att den ofta är gjord helt för hand. Upplagan är begränsad, kanske finns det bara ett enda unikt exemplar. En konstnärsgjord bok innebär något utöver att en konstnär står för textillustrationer, hela produkten är ett sammanhållet konstverk.

Varmt tack till alla deltagande konstnärer och till kuratorn Thomas Millroth som delat med sig av sina gedigna kunskaper i ämnet. Millroth arbetar för närvarande med en bok om konstnärsgjorda böcker i Sverige för Ellerströms förlag. Det har varit en stor glädje att få arbeta tillsammans med er alla. Utställningen sammanfaller med att svensk tryck- och yttrandefrihet firar 250 år och med anledning av detta vill vi också passa på att uppmärksamma vårt lilla bokrum med litteratur som refererar till konsthallens utställningar, historiskt sett såväl som möjliga framtida.

Åsa Nacking
Konsthallschef

Deltagande konstnärer: Mette Aarre | Lene Adler
Petersen | Bengt Adlers | Leontine Arvidsson | Mats
B | Vilhelm Bjerke-Petersen | Robin Blom | Håkan
Blomkvist | Bo Cavefors förlag (Bo Cavefors) | Annelise
Bock | Nadja Bournonville | Nina Canell | Inger
Christensen | Andrea Creutz | Kajsa Dahlberg | Sven
Dalsgård | Nanna Debois Buhl | Drakabygget (Jørgen
Nash m.fl.) | Axel Ebbe | Gerhild Ebel | Ed. Sellem (Jean
Sellem) | Ditte Ejlerskov | Celie Eklund | Lars Embäck
| Elke Erb | Leif Eriksson | Linnéa Eriksson | Karolina
Erlingsson | Fabrik (Sara Gunn, Jenny Rosengren) | Maria
Finn | Johan Furåker | Gestus (Meng & Hald) | Sara Gunn
| Owe Gustafsson | Karin Hald | Christel Hanson | Maj
Hasager | Helhesten Forlag | Jens Henricson | CO Hultén
| Hyena (Celie Eklund, Ella Tillema, Emma Tryti, Robin
Blom) | Anna Högberg | Image Förlag (CO Hultén) |
Gabriella Ioannides | Johansson | Sven-Åke Johansson |
Asger Jorn | Helena Jureén | Kalejdoskop (Nordgren) |
Per Kirkeby | Mathias Kristersson | Tom Krøjer | Kvinder
på Værtshus | Eric Lennarth | Axel Lieber | Jeannette
Lindstedt | Jonas Liveröd | Bertil Lundberg | Annika
Lundgren | Carl Magnus | Martin Bryder | Lena Mattsson
| John Melin | Cecilie Meng | Harry Moberg | Sirous
Namazi | Jørgen Nash | Annelie Nilsson | Anna Nordquist
Andersson | Thord Norman | Officin (Louise Hold
Sidenius) | Vera Ohlsson | Papi (Woodpecker Projects)
| Carl Henning Pedersen | Gert Petersson | Gunnel
Pettersson | Pist Protta (Jesper Fabricius) | Lea Porsager
| Publikation () (Annelie Nilsson, Susann Rönnertz)
| Marie Raffn | Leo Reis | Torsten Ridell | Cia Rinne
| Jenny Rosengren | Susann Rönnertz | Katya Sander
| Marika Seidler | Vassil Simittchiev | Wolfgang Smy
| Hardy Strid | Trine Struwe Hansen | Lisa Strömbeck
| David Svensson | Johan Svensson | Lasse Söderberg
| Magnus Thierfelder | Ida Thunström | Ella Tillema
| Ulf Trotzig | Emma Tryti | Fredrik Vørslev | Sara
Wallgren | Uwe Warnke | Robin Watkins | Wedgepress &
Cheese (Leif Eriksson) | Lars Vilks | Mette Winckelman
| Gro Vive (Richard Winther) | Rut Wolf Rehfeldt |
Woodpecker Projects (Ditte Ejlerskov, Jens Henricson,
Jerker Knappe) | Richard Årlin | Anders Österlin

Konstnärsgjorda böcker Malmöregionen- Köpenhamn-Berlin

Det här är ingen konstnärsgjord bok, *artists' book*. Det är en konstkatalog, som ska förmedla text och reproduktioner av konst.

Vad är då *artists' books*? Det finns förstås olika slags böcker gjorda av konstnärer. Mest kända är nog de signerade grafiska lyxupplagor, som stora gallerier ger ut. Dem talar vi inte om här.

Ändå är många *artists' books* både numrerade och signerade, ibland görs de till och med i endast ett exemplar?!

Det är svårt att dra gränser.

Vid sidan av Anne Moeglin-Delcroix' *Esthetique du livre d'artiste*, 2011, har Johanna Drucker skrivit det grundläggande verket, *The Century of Artists' Books*, 1995. Hon ser *artists' books* som kvintessensen av 1900-talets moderna konst. För det första existerade de inte tidigare, även om där finns föregångare, till exempel William Blake. För det andra är detta en helt ny hybridform av konst, som i sig inkluderar en rad

olika representationsformer. Konstnären Dick Higgins var inne på liknande tankar i sin artikel "Intermedia" i *foew&ombwhnw*, Something Else Press, 1969.

Av alla nya representationssätt som kom in i konstvärlden var alltså de konstnärsgjorda böckerna den enda formen med kapacitet att inkludera så skilda uttryck som text, teckning, poesi, prosa, måleri, performance, skulptur, foto, partitur, transkriptioner, instruktioner, musik, instruktioner, kollage, dokumentation och mer därtill.

Och med tanke på det, var det verkligen ett korrekt påstående, att en konstkatalog inte kan vara en konstnärsgjord bok? CO Hultén förvandlade *Skånsk avantgardekonst* till ett kollektiv bildverk 1949. Eric Lennarth använde katalogen till Galerie Colibri 1956 som tom spelplan för minimalistiska moduler. Och då Hardy Strid ställde ut 1962 på 5 Sekler i Stockholm var det katalogen, där inte ett ord var sant, som var konstverket. I samma anda presenterade en grupp konstnärer med anknytning till Kvinder på Værtshus i Köpenhamn, LAB, sig själva 1998 i *Presenting LAB* med påhittade projekt och biografier. Riktigt så drastiskt behöver det inte bli. Siros Namazis *Twelve Thirty* för Galleri Nordenhake i Stockholm 2014 är en berättelse om rekonstruktionen ur minnet av barndomens hem i fragment.

Artists' books, gör skillnad mellan en konstnär som presenterar sin produktion i bokform och en bok gjord av en konstnär. I det förra fallet blir boken sekundär i det senare själva essensen.

Det är boken det handlar om, *codex*. Och då hamnar vi i boktryckarkonstens början och konstförvantens arbete, alltså att hela boken inklusive typerna är gjorda och utformade för att skapa en unik tryckt multipel, där ju bild och text på sitt sätt är samma sak, resultat av en omsorgsfull grafisk tryckprocess. Således finns redan från början en rad parametrar för konstnären/konstförvanten – och konstnären – att förhålla sig till, pärmar, sidor, paginering, typsnitt för att inte tala om alla andra aspekter på boken som register, bindning, kolofon, fotnoter.

I dag blir en aspekt allt tydligare, ett vilt växande drag, en rörelse ut i det omgivande rummet.

Det var ingen tillfällighet att Den Frie i Köpenhamn våren 2016 kallade en utställning för *Kunstnerbøger Vildt Voksende*. Boken gör ofta anspråk på rummet. Därför har några av de deltagande konstnärerna i Lunds konsthall ombetts att ta steget fullt ut från pärm till sal. Leontine Arvidssons skulpturer av böjda armeringsjärn hänger samman med överstrykningarna i hennes bok *Kontroll* från 2014. Nina Canells och Robin Watkins bok med genomskurna elektriska kablar bär naturligtvis på en egen ljudkonst, elektriska strömmar, men i stället har de valt knottens svirrande ljud. Marie Raffn bygger på serier och system, som både ger upphov till böcker och tecknade mönster, och grafiskt partitur/ljudverk. Trine Struwe Hansen låter böckernas vattenblödande färgsidor fortsätta upp på väggarna. Cia Rinne hänger upp blad ur en ny serie skrivmaskinsverk, *L'usage du mot*. Sara Wallgren låter språk glida över i språk, tecken i tecken, som kommer ut med egna rörelser i verken; nu har själva teckningen överförs till intarsia. Artists' books kräver rum. Gör rum.

Detta skiljer sig inte så dramatiskt från de allra första böckerna, avsedda för högläsning eller musikalisk tolkning, då de inte gjorde tjänst som bokobjekt/skulpturer i världsliga rum och i kyrkor. Bokens rum var större än den fysiska begränsningen av själva bandet.

Richard Årlin har begrundat denna historia. Han tillverkar egna typer och papper på ett vis som knyter an till det sena 1400-talet. Känslomässiga tolkningar av föregångarna, ett slags appropriering, som ju är ganska vanlig i konstlivet. Årlin är utbildad på grafiskskolan Forum i Malmö, som leddes av Bertil Lundberg, vars hela konstnärskap som banbrytande grafiker och bokskapare ju började med hans anställning som kemigraf på Skånska Dagbladet. Alltså, här är sambandet bild, text, tryck, teknik och konst helt

uppenbart – och Lundberg har lett det vidare.

I artists' books samsas udda uttryck. Inte förvånande då att en av Årlins inspirationskällor var den skånske skulptören Axel Ebbe, som väl knappast hör till dem vi tänker på i de här sammanhangen, men hans vackert utformande *Bibelsk historie* från 1949 på skånska är onekligen en kärlekshandling gentemot äldre bokkonst och en självständig konstnärsgjord bok, om än utanför alla tidens strömmar.

Med tanke på bokens genealogi finns en stark förbindelse med grafiken och grafikverkstaden. Ulf Trotzigs vikta bok tillsammans med den danska poeten Inger Christensen och den tyska bok(stavs) och ordkonstnären Gerhild Ebels *Seven people* är båda gjorda år 1998 på grafikverkstaden i Brösarp. Den leddes av Vera Ohlsson, som nu håller till på Konstnärernas Kollektivverkstad i Malmö, där grafikavdelningen är en viktig plats för mer konstgrafiskt framställda artists' books, av till exempel av Ohlsson själv, Jeannette Lindstedt, Gert Petersson och Christel Hansson; alla är gamla elever till Bertil Lundberg. Och då jag nämner Lundberg måste jag framhålla poeten Lasse Söderberg, som ofta diktillustrerade honom i vackert utformade böcker. Över huvud taget har Söderberg med sina många samarbeten med bildkonstnärer haft en viktig roll i utvecklingen av den konstnärsgjorda boken i Malmö.

Årlin har alltså approprierat 1400-talets bokkonst. Appropriering kan se ut på många olika vis. Bengt Adlers har en egen klipptechnik, då han tar sig an till exempel TS Eliot i *The hits of T.S. Eliot – featuring The Waste Land*, Wedgepress & Cheese, 1980.

Mathias Kristersson tog sig an Cavefors utgåva av Roland Barthes *Litteraturens nollpunkt*, 1966 genom att 2005 radera allt som var understruket i ett biblioteksexemplar av boken. Också Kajsa Dahlberg utgick från biblioteksexemplar, då hon i ett band 2006 ställde samman understrykningarna i ett stort antal av Virginia Woolfs *Ett eget rum*.

Låt oss återvända till den första frågan, vad artists' books är?

Tidskriften Kalejdoskop gjorde den första introduktionen i landet med häftet *Konstnärsböcker* 1980. Redaktör Sune Nordgren och den sakkunnige Mats B. föredrog att vara generösa:

"En del konstnärsböcker är unika objekt: skulpturer som ser ut som stora böcker, böcker att stå på eller sitta i, två öppnade händer att läsa i eller en massivt sluten, oläslig form. En del har kommit ut i mycket små upplagor: mer eller mindre handgjorda eller grafiska exklusiviteter/.../ En del är som kataloger: de kompletterar och förlänger bildkonstnärernas gängse uppträdelseform/.../ En del liknar andra böcker: de är ett sätt att sprida ett konstnärligt meddelande på den traditionella bokmarknadens villkor..."

Litet längre fram i häftet skriver den amerikanske poeten och bokkonstnären Richard Kostelanetz i översättning av Lars-Håkan Svensson: "En väsentlig distinktion skiljer upplevelseböcker från konventionella böcker. I konventionella böcker sätts syntaktiskt välbekanta meningar i rektangulära block av enhetlig typ (som liknar soldater på ett stridsfält) och dessa 'formges' sedan så att de blir till sidor som liknar varandra (och sidor som vi har sett). En upplevelsebok försöker definitionsmässigt uträtta någonting annat med syntax, format, sidor, omslag, storlek, form, sekvens, struktur, bindning – med alla eller några av de här beståndsdelarna så att de i bästa fall återspeglar varje enskild boks behov och antydningar."

De konstnärsgjorda böckerna är på sätt och vis konsthistorien och konstscenen sedd underifrån. Och eftersom konsthistoria skapas av dagskritik, museer, samlare och forskning utifrån överenskommelser och traditionella urvalskriterier, har de konstnärsgjorda böckerna förblivit ganska osynliga. Kanske framför allt för att de har varit objekt svåra att kapitalisera, där varupriset är oviktigt. Ett bra exempel är Ella Tillemas årliga små manifest, som hon började ge ut

på Konsthögskolan i Malmö 2009. De förkroppsligar med enkla utskrifter och skarpslipat innehåll den konstnärsgjorda bokens själ.

Att artists' books varit osynliga i svensk konsthistoria uppmärksammades av konstnären Leif Eriksson med två banbrytande insatser 1976, förlaget Wedgepress & Cheese och arkivet Swedish Archive of Artists' Books. Genom konstnären Torsten Ridell i Paris hade han kommit i kontakt med den franska bokscenen, särskilt den konkreta, seriella; som gjord för konst i bokform. Eriksson började kartlägga den svenska konstnärsbokens historia, vilket resulterade i bland annat *Konst i bokform*, Röhsska museet, Göteborg 1998.

Arkivet är en variant av boken. Då Cobra gav ut *Les artistes libres* 1950 var redan namnet en programförklaring, och början till ett arkiv. Annelie Nilsson, Susann Rönnertz gjorde en betydande arkivering av konstnärer i Malmö-trakten med Publikation () mellan 2003 och 2005. Ditte Ejlerskov skapar arkiv kring sina teman. Hennes *The Minaj book*, Woodpecker Projects 2015, är en dokumentation av arkivet kring den populära artisten. Och faktiskt är ju Jens Henricsons *Floriography* bestående av 25 objektglas med växtprover, baserat på ett kryptiskt system hur man kommunicerar med blommor, också ett arkiv. Arkivet komplicerar, eftersom dess öppenhet undviker färdiga svar. Och det ger liksom boken ett perspektiv underifrån.

Konsthistorien underifrån? Gilles Deleuzes och Félix Guattaris – med hjälp av Franz Kafka – föreställning om "något annat än en mästarnas litteratur" är i högsta grad tillämplig på artists' books. De konstnärer som ägnar sig åt detta finner en egen punkt och – för att fortsätta använda Deleuze, Guattari, Kafka – de gräver sina egna hål, skapar sina egna bon. Resultatet är segment i konsten som knyter an till andra segment eller föder nya. Likt trassliga rottrådar uppstår konstnärliga uttryck, som hänger ihop utan att någon egentlig påverkan.

Då blir det svårt att dra nationella gränser. Omöjligt att tala om Malmö-regionen utan att ta med Köpenhamn, och de svenska konstnärer som verkar i Berlin hänger ihop med ett mycket vidare rotsystem, som sträcker sig in i det gamla DDRs livliga oppositionella scen.

Och nu talar vi om bokens rum i ett vidare perspektiv. Konstnärligt, politiskt, socialt. Köpenhamnsområdet visade sig ha en rad förutsättningar, inte minst konstnärlig öppenhet och experimentlusta, och här är en av startpunkterna för den konstnärsgjorda boken, artists' books. Redan hösten 1945 började en första våg av konstnärliga multiplar i bokform. Den flöt vidare i Cobra-rörelsen och Asger Jorns bokproduktion.

Naturligtvis finns enstaka exempel på konstnärsgjorda böcker tidigare. I Köpenhamn gjorde Vilhelm Bjerke-Petersen ett isolerat försök redan 1935 med *Mindernes virksomhed*. Om inte annat visar den att tanken på boken som en egen scen för konstnärerna fanns i kretsen av unga danska konstnärer-i sammanslutningen Linien, som ju CO Hultén från Malmö umgicks med. År 1937 såg vännerna *Efter-Expressionisme Abstrakt Kunst Neoplasticisme Surrealisme* på Den Frie Udstillings Bygning i Köpenhamn. Vid sidan av då okända danskar som Asger Jørgensen (senare Jorn) deltog Kandinsky, Paul Klee, Max Ernst, Yves Tanguy, Sophie Täuber-Arp, Piet Mondrian, Hans Arp, Joan Miró. I denna berättelse om boken var mötet med katalogens nummer 274, Max Ernsts *Histoire Naturelle*, avgörande, en bokmapp med reproduktioner av frottage. Här såg konstnärerna en möjlighet att sprida sina bilder, skapa en egen scen. Under ockupationen fortsatte Hultén att åka över till Köpenhamn: "Ibland blev det varje vecka. De kunde ju inte komma över till mig, men jag tog mig dit och hälsade på. Det var oerhört stränga kontroller. Men jag tyckte om att komma över, för det blev mycket diskussioner om trycksaker och olika

tekniker, och det kunde jag ju genom mitt arbete [på Åkerlund & Rausing, min anm TM]. I Köpenhamn tillsammans med Asger, Carl Henning Pedersen och alla de andra i kretsen kring Helhesten kände jag mig behövd. Jag var med i en grupp som intresserade sig för trycksaker. De respekterade vad jag kunde..." Helhesten var konventionellt utformad, men materialet var i framkant. I artikeln "Salighed og Mystik" av Egill Jacobsen lade redaktionen in ett foto av två flickor som klottrar med kitor på en tegelmur! Hultén berättade för mig, att just denna bild var en symbol för den konstnärliga frihetssträvan, som ledde till de konstnärsgjorda böckerna. Flickorna klottrar även på denna katalogs omslag.

Så fort ockupationen var över publicerade Helhesten Forlag två böcker, Asger Jørgensen (Jorn)/Jørgen Nash, *Salvi Dylvo* och Carl Henning Pedersen, *Drømmedigte*. År 1947 följde Hultén efter med *Drommar ur bladens hander* på det nystartade Image förlag, 1949 kom Richard Winter under författarnamnet Gro Vive med *Den nøgenfrøede*, och Hultén med den kollektiva *Skånsk avantgardekonst*, 1950 kom Sven Dalsgårds *Det blå rum* och Cobra gav ut sin serie små konstnärshäften, *Artistes libre*. Och sedan Cobra upphört fortsatte Asger Jorn att ge ut betydande artists' books tillsammans med Guy Debord.

Här börjar artists' books.

Och den danska linjen är tydlig genom historien med situationismen och Drakabygget från början av 1960-talet (Asger Jorn, Jørgen Nash, Hardy Strid, Mette Aarre m.fl.) och Eks-skolan (Per Kirkeby m.fl.) Lene Adler Petersen på 1970-talet till dagens Köpenhamn med sina många scener för konstnärsgjorda böcker. Officin är både ett förlag och tryckeri, utställningshallen Den Frie har ett bokrum och på Kungliga Biblioteket är Thomas Hvid Kroman specialist på artists' books. Tillsammans med bland andra Officins Louise Hold Sidenius är han medförfattare till *Danske kunstnerbøger*, 2013.

Det finns alltså ett stort rum för konstnärsgjorda böcker i dag och det är ingen tillfällighet, att många elever från konsthögskolan i Malmö hör till de intressantaste skaparna av konstnärsgjorda böcker.

Det andra rummet jag valt är Berlin med viktiga mötesplatser som nu nerlagda Gelbe Musik och galleristen och förläggaren Barbara Wien. Här finns inte minst underströmmar från 1980-talets Künstlerbücher i DDR. År 1982 startade Uwe Warnke en av de många handgjorda tidskrifter som utgjorde en fri scen i landet, *entwerter/oder*. De flesta artists' books som gjordes var kollektiva. Författare, musiker, poeter slog sig samman i märkliga allkonstverk. Med de begränsade medlen växte experimentlustan och allt egnare böcker skapades. Det här var sannerligen "kunstnerbøger vildt voksende", publikationer som hade stora krav på att komma ut i rummet, både det mentala, konstnärliga och sociala.

Det var en annan sorts scen, mer kollageartad, än den svenska eller danska, fast ändå påminner de böckerna litet om Cobra eller situationisterna i sin våldsamma expressionism, uttrycksvilja och fria blandning av text, bild, musik. Några uttrycksbärare, som sedan har förvaltats i dagens Berlin, var den seriella eller konkreta dikten och användningen av found poetry, alltså texter, bilder, mönster och andra fynd som upphöjs till konst. I grunden låg förstås en språkkritisk granskning i ett land där makten lagt beslag på formuleringar och officiella uttryck.

Vad gäller found poetry så möter vi samma upplägg hos Sven-Åke Johansson, då han använde telefonkatalogens företagsdelar, de så kallade gula sidorna, till performativa musikstycken under 1980-talet; och då han utnämnde ett block med östtyska blanketter för rapportering av gäster som smitit från notan på krogen till en bokupplaga. Och nog räknar jag Axel Liebers lilla katalog för Berliner Kunstverein 1991 till avdelningen funnen konst. Denna typiska östtyska anteckningsbok är fylld av dittejpade bilder

och texter. Den skiljer sig i grunden inte mycket från de föregående årens konstnärsgjorda böcker i DDR.

Och naturligtvis går det att tala om Nina Canells och Robin Watkins vackra kabelbok från 2014 som ett sentida exempel på found poetry.

Och talar vi om den seriella och konkreta poesin i DDR:s flora av handgjorda böcker och tidskrifter är det lätt att finna en fortsättning i dag. Inte minst Cia Rinne. Invändningen är förstås att hon är en utpräglad internationell konstnär. Men också i Östtyskland tecknade de konkreta diktarna en horisont som sträckte sig från sovjetisk samizdat till Ernst Jandl. I DDR talade de om das Wortbild, ordbilden, språkkritiskt granskande. I en känd dikt från 1980-talet skalade Uwe Warnke ner signalordet "International" till "Intern". Språket var skal att dra av skikt för skikt och finna nya kopplingar eller associationer. Rinne har i sina språkliga bilder, där också skrivmaskinen spelar med, fortsatt i en mångspråklig linje, som ett lika kritiskt, poetiskt och humoristiskt internationellt samtal om språket och vad det gör med oss.

Sist några fotnoter. De konstnärsgjorda böckerna är fotnoternas konst, sällan rubrikernas. Inte desto mindre är fotnoten ett skarpt redskap. Canell och Watkins använder den i sin kabelbok. Precis som Nanna Debois Buhl i *Anatomisk atlas*, där kroppsdelar försetts med en rad fotnoter av både poetisk och beskrivande art. Så vidgas boken.

Klassikern i sammanhanget är förstås Sture Johannesson i *S.K.O., Cavefors* 1975, där fotnoterna till en rad konstnärskap utgjordes av artisternas respektive skodon. Och frågan är om inte den bok som följde på hans utställning 2004 i Lunds konsthall, *Pot.Not pot.*, ska uppfattas som ett förtydligande i efterhand till hans framträdande. En väldig vässad fotnot.

En not, en kommentar vid sidan av ger en särskild konstnärlig tyngd. Till Lunds konsthalls katalog *Le Merveilleux Moderne* 1965 gjorde John Melin och Anders Österlin ett omslag av en flexiskiva med Melins

klippande sax; en kommentar till de plattor från Henri Chopins tidskrift *OU*, som visades tillsammans med en rad böcker.¹ Så framhåller omslagets ljudverk en mycket tidig utställning med konstnärsgjorda böcker. Det är ingen tillfällighet att denna utställning äger rum på Lunds konsthall.

Thomas Millroth
Konsthistoriker, kritiker, författare

Noter

1. Lasse Söderberg och Gianni Bertini's *Efter Ikaros* (1963) var en av böckerna som visades i utställningens ambitiösa bokavdelning.

**Konstnärsgjorda
böcker**

Artists' Books

1 oktober –
27 november
2016

**Kurator
Curator**
Thomas Millroth

Text
Åsa Nacking
Thomas Millroth

**Översättning
Translation**
Fenela Childs

**Formgivning
Design**
Emil Nilsson

ISBN
978-91-88353-02-3

Lunds konsthall
Mårtenstorget 3
SE-223 51 Lund
Sweden
www.lundskonsthall.se